

Introïtustekst: Paul van Ostaijen (De bezette stad)
Sous les ponts de Paris (2) (fragment)

Uw laatste menswording is voor het janhagel alleen
ik heb U zien deserteren het front
Men heeft Uw weggeworpen wapens niet saamgelezen
Heilige Deserteur, dees relikwie kwam niet van pas
Al de kerken zouden moeten tonen op dit uur
Uw weggelopen wapens en Uw deserteursfiguur
Ik heb U zien schommelen onder de bezetting van stad tot stad
flets en flauw uitgetobt en afgemat
Ik heb U gezien in mijn bezette stad
in een danszaal de muziek zweeg toen Gij binnentrad

Lezing: Jes. 53, 1-11a (NBV)

1 Wie kan geloven wat wij hebben gehoord?
Aan wie is de macht van de HEER geopenbaard?
2 Als een loot schoot hij op onder Gods ogen,
als een scheut uit dorre grond.
Onopvallend was zijn uiterlijk,
hij miste iedere schoonheid,
zijn aanblik kon ons niet bekoren.
3 Hij werd veracht, door mensen gemeden,
hij was een man die het lijden kende
en met ziekte vertrouwd was,
een man die zijn gelaat voor ons verborg
en door ons werd verguisd en geminacht.
4 Maar hij was het die onze ziekten droeg,
die ons lijden op zich nam.
Wij echter zagen hem als een verstoteling,
door God geslagen en vernederd.
5 Om onze zonden werd hij doorboord,
om onze wandaden gebroken.
De straf die hij onderging bracht ons vrede,
zijn striemen gaven ons genezing.
6 Wij dwaalden rond als schapen,
ieder zocht zijn eigen weg;
maar de wandaden van ons allen
liet de HEER op hem neerkomen.
7 Hij werd mishandeld, maar verzette zich niet
en deed zijn mond niet open.
Als een schaap dat naar de slacht wordt geleid,
als een ooi die stil is bij haar scheerders
deed hij zijn mond niet open.

8 Door een onrechtvaardig vonnis werd hij weggenomen.
Wie van zijn tijdgenoten heeft er oog voor gehad?
Hij werd verbannen uit het land der levenden,
om de zonden van mijn volk werd hij geslagen.
9 Hij kreeg een graf bij misdadigers,
zijn laatste rustplaats was bij de rijken;
toch had hij nooit enig onrecht begaan,
nooit bedrieglijke taal gesproken.
10 Maar de HEER wilde hem breken, Hij maakte hem ziek.
Hij offerde zijn leven voor de schuld van anderen,
om zijn nageslacht te zien en lang te leven.
En door zijn toedoen slaagde wat de HEER wilde.
11 Na het lijden dat hij moest doorstaan,
zag hij het licht en werd met kennis verzadigd.

Overweging

De mystiek is aan de dogmatiek voorbij.¹ Het dogma formuleert met de heldere klaarheid van het verstand. De mystiek laat het hart verzinken in een wereld die alleen voor het hart toegankelijk is, een werkelijkheid die ons even als een zee omspoelt, ons opneemt in haar zachte deiningen en tot een helderheid brengt die zich niet onder woorden laat brengen en die mij als in een flits mijn bestemming en mijn tekort laat zien. De mystiek voert ons in een wereld van de associaties, de metaforen en de poëzie, de muziek en de kunsten. In een wereld waar geen antwoorden zijn, maar waar het leven zich in oogverblindend clair-obscur openbaart. *Leven! Zonder oplossing.*²

Deze overweging heb ik geschreven met de *Matthaus Passion* van Bach op mijn koptelefoon: de evangelietekst van de Passie, zevenentwintig keer onderbroken door recitatieven, aria's en koralen. Recitatieven waarin de bijbeltekst wordt gewogen en overwogen, aria's die de bijbelteksten met het leven van de hoorder verbinden, en koralen die de overwegingen integrerend afsluiten. *O Haupt voll Blut und Wunden,/ Voll Schmerz und voller Hohn!/ O Haupt, zu Spott gebunden/ Mit einer Dornenkron!/ O Haupt, sonst schön gezieret/ Mit höchster Ehr' und Zier,/ Jetzt aber hoch schimpfired:/ Gegrüsset seist du mir!* Ik ben het die de met doornen gekroonde lijdende knecht van de Heer groet, ik sta zo dadelijk aan de voet van het kruis: *Komm, süßes Kreuz*. En voortdurend stelt de magistrale Bach ons dus de vraag: wat heb ik met deze lijdensgeschiedenis te maken? Waar in deze geschiedenis, aan welke kant van deze geschiedenis sta ik?

Lutherse mystiek uit de achttiende eeuw, die volgde op een eeuw waarin het lijdensverhaal veeleer dogmatisch gelezen werd.³ Ik hoor jullie zeggen: die dogmatische lezing hebben we achter ons gelaten. Ja, en hoe staat het met de mystieke lezing? Is het alleen de muziek die ons tot op de dag van vandaag nog zo aanspreekt? Waarom die blijdschap dat de *Matthaus* volgende maand na twee jaar stilte op Goede Vrijdag weer in de Pieterskerk kan klinken?

Laten we nog twee eeuwen verder opschuiven. Naar het begin van de twintigste eeuw, de grote oorlog, 1914-1918. Maar het had net zo goed die van 1939-1945 kunnen zijn. Of die van 2022 in Oekraïne.

Paul van Ostaijen ziet Christus in *De bezette stad*, Antwerpen tijdens de eerste wereldoorlog tussen de *gigolo's en de hoeren, onder de opgeëiste werklozen*, - een *deserteursfiguur*:
*Wij kunnen slechts zien een God gelijk een Harlekijn
onze tijd is zo zat van leed en van pijn.*

Ik zie Christus in Marioepol in Oekraïne:

*Nog hebt Gij de communie met het volk gevonden
het steekt zijn armen in uw warme wonden.*

Mocht dat waar wezen, zeg ik in mijn machteloosheid. Terwijl godbetert ook de moordenaars e en verwoesters hem aan hun kant claimen:

*Priesters en papen hebben Uw kadaver geschonden
geleerd te geloven ons tastende handen Uw wonden.
Men heeft U kerken gebouwd
van de wanden zijkt het zilver en goud⁴*

Jesaja. Er is discussie over wie die lijdende knecht van de Heer is waar Jesaja zijn lied over zingt. Poëzie is nooit eenduidig. Is het de koning van Israël die het oordeel voor zijn volk en met zijn volk draagt? De evenknie van Zelenski? De ene rechtvaardige die, naar joods besef, de wereld redt? Of is hij eerder de zondebok op wie de frustratie en de woede wordt afgewend? Of is het de profeet die compromisloos het harde woord van de Eeuwige verkondigt en ervoor moet boeten? Die de rol van de rechtvaardige en zondebok op zich neemt? Of is het 't volk Israël zelf dat te midden van de volkeren tegen wil en dank steeds weer in die rol van lijdende knecht wordt gedrukt? Of is het dat allemaal? En waar zijn wij dan? Waar ben ik dan als de lijdende knecht geslagen wordt?

Afgelopen donderdag 79 jaar geleden, 17 maart 1943, in de avond: 51 kinderen en negen begeleiders in het Joodse weeshuis hier in de Rodenburgerstraat worden bij een razzia opgepakt, gedeporteerd naar Westerbork, en vandaar weggevoerd naar kampen in Oost-Europa. De dag- en nachtrappen van de Leidse politie van die dag zeggen er niets over. Op vier na zijn alle kinderen en leiders door de nazi's vermoord. Donderdag lagen er witte steentjes op de koffer die voor het voormalig weeshuis staat — deel van het kunstwerk *Bagage* van de Nederlands-Israëlitische kunstenaar Ram Katzir dat op verschillende plekken in de stad maakt dat de herinnering aan de holocaust nooit vervaagt.⁵ We stonden daar afgelopen donderdag — toevallig, trouwens — in de Rodenburgerstraat met een paar mensen. En we zeiden niets. 'Kinderen', zei ik toen we wegliepen. 'Kinderen.'

De engel in die tekst van Jesaja en van vergelijkbare teksten in de Bijbel zit in dit soort frasen: *hij was het die onze ziekten droeg, die ons lijdten op zich nam. En: zijn striemen gaven ons genezing. Of: Wij dwaalden rond als schapen,/ ieder zocht zijn eigen weg;/ maar de wandaden van ons allen/ liet de Heer op hem neerkomen. Of, tenslotte: Hij offerde zijn leven voor de schuld van anderen.*

Laten we die teksten eens mystiek lezen. De mystiek is aan de dogmatiek voorbij. Het gaat hier niet om dogma's, al helemaal niet om in steen gebeitelde geloofswaarheden. We zijn in de wereld van de poëzie, de metaforen, van het leven met al zijn tegenstellingen, met zijn teleurstellingen, zijn ongemakkelijke vragen, en ja, ook met zijn vreugden. Die dichtregels stellen ons de vraag waar jij staat, waar ik sta in dit verhaal. Waar deze teksten ons hart raken, komt onwillekeurig de vraag boven naar het eigen ik. Wat heeft het voorgeslacht op onze schouders gelegd toen het 102.000 joden liet gaan die voorgoed verdwenen zijn in de nacht van de vernietiging? Wat doe ik in al mijn machteloosheid aan de Oekraïne? Waar heb ik opnieuw geknield voor de machten? Waar was ik toen de zoveelste lijdende knecht gemarteld werd en vermoord?

Als het christelijk geloof iets is, dan dit, dat het altijd reflecteert op de eigen existentie en, ja, dus ook op het eigen tekort. Hier zit de engel in die tekst van Jesaja, de doorn in ons vlees. Het christelijk geloof is niet heroïsch, niet episch, het staat midden in het leven in het besef dat er geen uitweg is uit de dualiteit van zonde en genade, dat er geen oplossing is. En toch, dat dit het gebod is: Leven!

Nog één ding. Ik heb mij natuurlijk wel goed gerealiseerd dat een lijdensmystiek of een kruismystiek niet het eerste is wat aansluit bij de taal van de Ekklesia. Het is ons vreemd of misschien komen we uit een traditie — zeg, de nadere reformatie, of, zeg, die van een rooms-katholieke lijdensdevotie — die we juist met veel moeite achter ons hebben gelaten. Dat

begrijp ik. Zelf kom ik niet uit een achtergrond waar mystiek *überhaupt* een rol speelde. Ook niet uit een dogmatisch beladen achtergrond, trouwens. Maar toch, de mystiek, met het klimmen van de jaren het raakt mij diep als ik het beeld overweeg dat die deserterende Russische soldaat misschien de Messias zelf is; dat die vrouw in het ziekenhuis van Marioepol die net onder een bombardement haar kind heeft gebaard en kort daarna sterft, dat wie weet God daar sterft; dat onder die kinderen van Israël die hier uit het Joodse weeshuis werden gedeporteerd en die werden vermoord misschien de Messias van Israël was en dat die meeding de gaskamer in. Het raakt mij diep als ik overweeg dat wie weet God-zelf deze godverlaten wereld toch niet de rug heeft toegekeerd. Niet een God die met een wenk van een vinger de wereld naar zijn hand zet. Geen Zeus op de Olympus. Maar een God als een lijdende knecht die mij vraagt: en jij, waar sta jij? Mijn verstand kan daar niet bij. Het opent een wereld die voor het verstand gesloten moet blijven. Het is een wereld die alleen toegankelijk is voor het hart, een werkelijkheid waarvan ik feitelijk alleen kan zingen als zij al niet voorbij de woorden is. Ik zing het lied van de lijdende knecht van de Barmhartige; van een God die niet ver is, niet hoog; van een God die verborgen is in deze nee, toch niet godverlaten wereld; een God *hier in de schaduw der hoop*, zoals Oosterhuis mooi zegt.⁶ *Waarom ontnemen wij (de machten) de macht niet en geven deze terug aan Christus?*⁷

Slottekst: (Dietrich Bonhoeffer)

‘Waarom zijn wij bang voor het woedende gehuil van de machten van deze wereld? Waarom ontnemen wij hun de macht niet en geven deze terug aan Christus? Wij kunnen het nu nog doen. ... De volken wachten erop, in Oost en West. ... De tijd dringt de wereld is tot de tanden gewapend en uit aller ogen staart een vreeswekkend wantrouwen, en de krijgsbazuin kan morgen gestoken worden waarop wachten wij nog?’

¹ In de Ekklesia ging een serie diensten over roemruchte dogma's aan die over mystiek vooraf.

² *Bon mot* van de Leidse hoogleraar en theoloog K.H. Miskotte (1894-1976).

³ Ad de Keyzer, *Mystieke perspectieven in Bach's Matthäus Passion*, Baarn: Adveniat 2017.

⁴ Paul van Ostaijen, *Verzamelde gedichten*, Amsterdam: Prometheus/ Bert Bakker 1996, 341-345.

⁵ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Bagage_\(Leiden\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Bagage_(Leiden)), geraadpleegd 2022-03-18.

⁶ In het lied 'Niet als een storm als een vloed', strofe 6.

⁷ Dietrich Bonhoeffer, *Gesammelte Schriften*, Bd.I, 219.

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeiden.nl
info@ekklesialeiden.nl